

МЕТОДОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СФЕРИ ПСИХОЛОГІЇ

Георгій ЩЕДРОВИЦЬКИЙ (1929—1994)

Copyright © 2000

<... > Я спробую показати, що підхід до того, що ми називаємо “психологією”, з точки зору такого традиційного трафарету як “предмет і метод психології”, принаймні не-ефективний, скажу навіть категоричніше: це – невірний і відсталий підхід, хоч він і освячений традицією, зрозумілий та всіма прийнятий.

Однак цей трафарет сам собою не є психологічним, а запозичується – чи з наукознавства, чи з методології, чи з філософії, тобто взятий психологією звідкілясь із боку, напрокат. Але ми його давно використовуємо, накладаючи на те, що називаємо “психологією”, і звикли думати, що психологія – це “наука”, що має “предмет” і “метод”, а тому тільки так треба її розглядати.

Я в подальшому хочу показати, що цей трафарет – “науки”, “наукового предмета”, або “наукової дисципліни” – нині розпався, причому розпався в самому наукознавстві та в інших науках, зокрема природничих, й існує лише в нашій, якщо бажаєте, буденній культурі. Можна сказати й

так: хоч ми, як і раніше, говоримо про “наукові предмети”, “наукові дисципліни” і “науки”, реально їх давно вже немає. < ... >

Стосовно того, що ми називаємо “психологією” – тією психологією, яку я поки що взяв у лапки, то я прагнути показати, що це є не наука, а щось значно більше.

Вже сьогодні психологія містить у собі принаймні три, а можливо – чотири або п’ять десятків наукових предметів, які треба розподіляти за різними групами і по-різному типологізувати. І справа навіть не в тому, що психологія сьогодні поєднує так багато відмінних наукових предметів, важливо, що вона обіймає ще й цілу низку технік і практик.

Я обстоюватиму тезу, що у широкому розумінні слова психологія – це весь світ, сприйнятий з певної точки зору, і тому вона – не лише сукупність окремих наукових дисциплін, а й увесь універсум людської життєдіяльності, взятий за певного повороту, ракурсу, з певним технічним і практичним відношенням.

Далі я уведу термін “сфера мислєдїяльності”, який розглядаю як досить смїливу гіпотезу, і говоритиму про психологію як особливу, вже сформовану й розвинену, сферу мислєдїяльності. Це поняття – “сфера мислєдїяльності” – протиставлятиму поняттю “наука” й стверджуватиму, що психологія – особлива сфера мислєдїяльності, котра сутнісно обїймає незбагненний універсум життєдїяльності, увесь соціум із багатоманїттям наукових предметів і рїзновидів технїк – антропотехнїк, психотехнїк, культуротехнїк і цілу низку практик, які ми розвиваємо, зокрема практик “комунїкації” і “взаємодїї”.

Щойно обґрунтована теза принципово важлива, щонайперше в організаційному плані, а також в історичному ракурсі, тому що, на мою думку, основне питання сьгодні має бути сформульоване так: як буде і повинно розвиватись співтовариство людей, котрі відносять себе до сфери психологїї? Як воно мислить та уявляє собі цей розвиток?

Смисл обговорення опозиції “психологія як наука” (з певним “предметом” і “методом”) чи “психологія як сфера” – передусім у питанні про форму організації наших знань і нашої мислєдїяльності (МД). Ми тому його й обговорюємо, що хочемо знати, як нам організувати нашу комунїкацію і кооперацію.

Уявлення про “науку”, з одного боку, й уявлення про “сферу МД” – з іншого, дає дві, принципово рїзні, відповіді на це запитання: як може і як немов би повинна розвиватись сфера психологїї? У системі МД є дуже багато рїзних методів, і кожний тип дїяльності, задїяний до неї, використовує ті методи, які ситуативно

відповідають їй цілям. Тому основним стає питання про цілі психологїчної роботи: для чого ми займаємося нею, що в такий спосіб і за рахунок чого прагнемо зробити? На що саме ми орієнтуємося? Що вважаємо добром, а що злом? Й далі: яке місце посїдає це співтовариство людей зі своїми цінностями, цілями, орієнтацією в роботі, в усїй життєдїяльності громадської спільноти – з одного боку, тобто у функціональному плані, а з іншого – в аспекті історичного розвитку людей і людства загалом?

Розмови про предмет і методи не зачіпають цих найскладніших питань про цінності і цілі. З позиції суб’єктно-об’єктної схеми все, здавалося б, дуже просто. Треба відповісти на запитання: “який об’єкт”? І відповідь уже є : психїка (як відомо, від грецького “псюхе” – у перекладі “душа”). А далі треба визначити, як її можна мїряти, описувати, відображувати.

Отож постановка питання про предмет і метод наукового аналізу, на перший погляд, проста. Але проста за поверхового розгляду, себто тоді, коли думати, що об’єкт уже заданий, і треба лише підлаштувати до нього техніку дослідницької роботи. А іншого варіанту тут і не може бути: якщо не передбачати цю заданість об’єкта, то розмова про предмет і метод загалом стає безглуздою. Очевидно, що для відповіді на запитання, чому в той чи той історичний період у психологїї один, другий чи третій предмет, треба мати якісь інші орієнтири та відмінний простір.

Розмова про “сферу МД” виходить із зовсім інших засад. У цьому випадку головним є питання про цілі і цінності: тут доводиться відповідати

на запитання, навіщо й заради чого ми займаємося психологічною роботою? Це породжує цілий комплекс нових і досить складних проблем, коли обговорення з позиції предмета і методу, або з точки зору схеми наукового предмета, відпрацьоване протягом 200 років, а тому зрозуміло, про що ми там говоримо.

Якщо ж формулюється принцип, згідно з яким “психологія є сфера МД”, то треба буде ще відповісти на запитання, як ми це будемо описувати? І що це загалом таке? Як це подавати організаційно? І тому відкривається неімовірно велика галузь методологічних розробок, а саме трактувань “сфери психології” як власне “сфери”.

Саме це я хочу зробити. Я досі зосереджував увагу на своїх цілях і сформулював основні тези для того, щоб вам було зрозуміло, в якому напрямку я йду, щоб ви змогли оцінити мій власний рух стосовно цих проголошених орієнтирів. Це дуже складно, і я не знаю, наскільки мені вдалося задумане.

Завершивши перший фрагмент, переходжу до більш систематичного викладу змісту.

Отже, те, що ми називаємо “наукою”, з позиції сучасної методології і наукознавства, є особлива, історично перехідна, форма організації знань, мислення і діяльності. Промовляючи “наука”, “науковий предмет”, “наукова дисципліна”, маємо на увазі саме знання, мислення, діяльність.

На передній план завжди ставляться знання й тому безпомилково можна говорити про “науку” як особливу форму організації знань. І якщо ми хочемо зрозуміти, що таке “наука”, то передусім повинні поста-

вити її у шеренгу інших форм організації знань і віднести до певного історичного періоду. Так робилося далеко не завжди, тому що ми звикли: “наука є наука”, що саме собою щось дуже значуще. Скажімо, у нас є кандидати і доктори наук, але немає кандидатів і докторів мистецтв. А чому? Адже раніше вони були.

Те, що сьогодні називається сцієнтизмом, це насамперед певна ідеологія, певний міф. І цей міф науковості настільки розрісся, що почасти закриває вид на весь окремий світ, і ми перестаємо бачити те, що реально відбувається.

Проте “наука” як особлива форма організації знань і МД - це досить окремішня форма, і те, що останніх 200 років – у нашій ідеології та в нашому усвідомленні теперішнього – вона набула такого значення, зовсім не відповідає її реальній значущості. Поширення науки як такої зовсім не витіснило інші форми організації знань. Та й у часі наукова організація існує недавно.

Більше того, далі я спробую показати, що це загалом погана абстракція і що насправді “наукової форми організації знання” у чистому вигляді ніколи не було. Що це швидше “вигадка філософів”, яку вони нав’язали світу. Звертаючись до історії минулих віків, можемо зафіксувати не один такий етап, коли наукової форми організації знань узагалі не було або, якщо вона й була, то панували тоді інші форми.

Так, ми знаємо, що протягом багатьох тисячоліть існувала древньо-египетська культура, і що вона була побудована принципово інакше, ніж сучасні наукові форми організації. Там – наскільки ми це знаємо і

розуміємо – були дві основні форми: по-перше, форма культів і культової передачі взірців діяльності і, по-друге, в окремих її галузях, наприклад землеробстві, існували практико-методичні прописи, тобто щось схоже на наше сучасне програмоване навчання.

Перша форма “науки”, що зовсім не схожа на нашу природничу науку, виникає у Древній Греції і потім розвивається в елліністичний період. Це було те, що древні називали “математикою”, передусім розуміючи геометричні знання. Разом з тим були й інші форми, скажімо на кшталт диференціальних рівнянь. Як дуже влучно зауважує у своїх коментарях *А. Ф. Лосєв*: “Для древніх греків математика на взірець “Початків” *Евкліда* відповідала тому, що ми сьогодні називаємо наукою”.

Це була їхня форма науки, немов би “природничої” науки, хоч уже в той час виникає теорія музики і птолемеєва система, що наближаються до наших форм. Невідомо, що б відбулося далі, якби все це не було перевернуте розвитком християнської релігії і теології: математичні книги спалили, математиків повбивали, й на цьому соціальне існування тієї форми закінчилося на довгий час. З’явилася теологія – я називаю найвагоміші форми, значення якої ні в якому разі не можна недооцінювати. Зараз усе більше з’ясовується, що саме їй ми зобов’язані формуванням сучасної техніки мислення. Можливо, якби не було відомого розмежування між світом духовним і світським, то не було б і дуже характерного для німецької класичної філософії розриву між “чистим мисленням” і МД, тобто найфундаментальнішого розри-

ву для всієї європейської культури, що відіграв вирішальну роль у появі природничих наук у Галілея і наступників.

Знову хочу підкреслити, що справжній аналіз цієї історії вимагає дуже великої, копіткої роботи. Тут їй не місце, тим більше, що я до неї не зовсім готовий. Я вирізняю лише домінуючі форми, або фокуси, котрі переважали того часу. І мені не дуже зрозуміло, чи повинен я виділяти як особливий період ті віки, коли основною формою організації знань була філософія – саме як панівна форма організації знань і МД. Цю тезу можна проблематизувати. Цілком можливо, що такі періоди в історії філософії мали місце: так, наприклад, було те, що *Арістотель* називав “органомом”, або методологією особливого типу. Але це не встановлено точно.

Десь в епоху раннього Відродження чи в пізньому Середньовіччі філософія починає відмежовуватися від провідних форм. Потім між XIII і XVII віками виникає природнича наука, яку звично маємо на увазі, коли говоримо про “науку”. Напевне вона з’явилася тільки в XVII ст., коли створюється онтологічна картина природи і коли *Галілей* відкриває дві нові науки механіки. Вони й стають взірцями організації знань.

Згодом розвиток наукового уявлення приводить до появи того, що ми зараз називаємо “методологію науки”. Саме вона винна в тому, що наука набула сучасних форм. Тут важливо підкреслити, що ця “методологія науки” є чимось іншим, ніж “методологія загальною”, ніж методологія мислення і діяльності у її різних формах.

Нарешті, сьогодні ми приходимо до ситуації появи мульти-, полі-, між- і над-дисциплінарних, комплексних і всіляких інших досліджень, у буквальному розумінні антинаукових, котрі характеризують розкладання і розпад науки як провідної форми організації знання.

Отже, наука як форма організації знань і МД має історично перехідний характер, виникає порівняно пізно і в тому загальному історичному потоці, в якому до неї існували інші аналогічні форми. Й тепер мені важливо підкреслити, що вона виникає саме всередині методології, а ні в якому разі не сама собою. Якщо ви будете уважно аналізувати роботи *Галілея*, його “Бесіди про дві нові науки”, або “Діалог про дві найголовніші системи світу”, то з’ясуєте, що вони мають методологічний та онтологічний характер. І ще більшою мірою це стосується робіт *Джордано Бруно* і *Миколи Кузанського*.

Наука – це особливий штучний організм серед різних форм організації знань і МД, який специфічним чином замкнув філософську онтологію та її уявлення про ідеальний об’єкт з практикою виняткового типу – “експериментальною”. При цьому був сформульований окремий погляд на об’єкт дослідження, його “життя” у своєму світі (зокрема, його постійне збереження) і на відношення дослідника чи діяча до цього об’єкта. Ще раз підкреслюю: умовою виникнення науки як особливої форми організації знань і мислення була ціла низка конструктивних обставин, без яких ця форма принципово неможлива.

Наприклад, якщо зараз я розіжму пальці, і цей шматочок крейди почне падати, як стверджує науковець, “за

певними законами”, то, якщо я його підніму і знову розіжму пальці, він буде падати так само, у тому самому процесі, і підлягатиме єдиному закону й удруге, й утретє. Іншими словами, неважливо, звідкіля я візьму крейду – зі стола чи з ящика. І, більше того, не має значення – це буде крейда чи книжечка.

Були зафіксовані особливі умови узагальнення, висунуті певні принципи, гіпотези інваріантності. Було як постулат визначено, що життя об’єкта не залежить від нашої діяльності. І все це були онтологічні передумови і засади появи наукового знання.

Отож найважливіше те, що самою ідеєю наукового знання закладався принцип, який фіксував можливість виривання об’єкта із загального контексту зв’язків. І не важливо, як ви його вириваєте – об’єкт завжди має залишатися тим самим.

Тому наука завжди ґрунтується на ідеї атомізованих об’єктів. Вона у цьому розумінні принципово несистемна. І коли зараз ми формулюємо принцип системного підходу, то він антинауковий і спрямований на підірив самих підвалин наукового бачення світу.

Так само вважалося, що об’єкт кожної науки існує ізольовано, не співпадає з об’єктом іншої науки. І в цьому розумінні принципи комплексного, мультидисциплінарного підходу також антинаукові, оскільки спрямовані на руйнування наукової ідеології і наукових форм роботи.

В ідеї експерименту була закладена опозиційність звичної практики до практики штучної, лабораторної. При цьому звичайна практика була пос-

тавлена поза законом, а її досвід не мав ніякого значення для науки. Тому *Г. Галілей* і сформулював свій знаменитий принцип, який ми сьогодні сором'язливо прибираємо з підручників і пишемо просто навпаки. А *Галілей* сказав: "Якщо мої конструкції не відповідають фактам, тим гірше для фактів! Тому що мої конструкції правильні, а факти – тільки видимість...". Й на цьому завжди стояла, творилася наука.

Ми про це зараз не говоримо, але вивчення історії науки показує, що будь-яка і всіляка наука завжди утверджувалася завдяки цьому принципу. І тільки ми його відкидаємо, то ліквідуємо умови, за яких може існувати наукове знання.

Й останнє. Коли зараз ми обговорюємо ці питання, робимо вигляд, що наука і наукове знання існують самі собою як щось самодостатнє, поза більш широким контекстом знань, поза їх визначального впливу на саму науку. А цього ніколи не було.

Наука *Галілея* народжувалася всередині методології і являла собою особливу спору, організовану специфічно науковим чином. Вона існувала та була життєдайною тільки тоді, коли відігравала роль певного функціонального органу всередині більш широкої методології. Простежити це можна на історії всіх наук.

Водночас у буденній свідомості це має зовсім інший вигляд. Тут наука сприймається як щось самодостатнє, як певний цілісний організм, котрий повно забезпечує знанням діяльність. Але цього ніколи не було: наука – орган усередині ширших систем організації людського знання, й лише так вона утворювалася та існувала.

Проте з того моменту, коли з'явилася "методологія науки", котра й принесла свої забобони та презентувала науку як щось самодостатнє, саме з цього моменту, власне, й розпочалося добування наукових форм організації знань із усіх інших форм, їх "залялькування" й водночас – занепад самої науки.

Тому з моменту виникнення наукового знання постає проблема "зв'язку" науки з практикою. Вже в кантівській і трансцендентальній філософії фіксується розмежування між чистим мисленням і практичним мисленням, між науковим мисленням і застосуванням наукових знань. *І. Кант* обговорює це неімовірно різко, фіксуючи неприкладання наукових знань до практики.

Звідси й виникає ця вічна тема, висловлена запитаннями: "Що тепер робити з наукою?" і "Що робити з науковими знаннями?" Ця лінія вичається сьогодні дуже вимогливими закликами впроваджувати результати науки в практику. Це є фіксація того, чого немає, чого не відбувається. Й тому навіть стверджується, що фінансуватися будуть тільки ті наукові роботи, які дають безпосередній "товарний" вихід. Так само формується вимога забезпечити комплексну організацію наукових досліджень.

Певною мірою це є покарання вчених за їхню безініціативність і недбалість. Тому що, одержавши у спадок ці "олялечені" предмети, працюючи із жупелем науки, науковці думали, що це їхнє щастя буде продовжуватися вічно, що вони завжди будуть щось робити в межах цих предметів – ставити експерименти, писати статті. За одними йтимуть інші, а суспільство буде споконвічно

миритися із цим безглуздом.

Ні, не буде! Тому що воно давним давно поставило питання: “А навіщо все це потрібно?” Й коли справа дійшла до чиновника, то він відповів просто і зрозуміло: “Прикладати! А якщо не прикладається – закривати!” Й у певному розумінні це справедлива розплата за байдужість до ситуації, за шори на очах, за віру в традицію.

Я завершую цей смисловий фрагмент. Отже, наукова форма організації знань - одна з багатьох, і при розгляді історії розвитку людської культури, мислення, ми виявляємо багато інших форм – зовсім не наукових, почасти кращих і могутніших. На різних етапах історичного розвитку переважали і були провідними різні форми. І далі я спробую показати, як щораз це було визначено завданнями розвитку людського мислення і діяльності на цьому етапі. Кожна форма забезпечувала певну, всякраз особливу лінію розвитку МД.

Коли господарювала практико-методична і культова організація знань і МД, то розвиток відбувався в одних механізмах і напрямках. Виникла математика – тоді він мав інші орієнтації. Отож кожна з названих мною форм характеризує певну організацію МД з особливими векторами розвитку і, якщо бажаєте, з окремою організацією цілого.

Свого часу, безперечно, утворення таких “залялькованих” наукових предметів мало великий сенс: воно забезпечувало швидкий розвиток специфічної дослідницької техніки, техніки моделювання й експериментування. І 300 років ми фактично бавилися у цю велику гру – гру розвитку техніки дослідження. Й те,

що маємо нині, - це у відомому розумінні плоди нашої гри.

Однак все це закінчилося! І в самому наукознавстві сформульовані сьогодні зовсім інші принципи, на порядок денний поставлені нові соціокультурні проблеми. Тому вже не можна бавитися у розвиток наукової техніки. Ми досить освоїли, пристосували й розвинули її. Тепер вимагається інше: проводити дослідження так, щоб результати їх впроваджувалися у практику, щоб наукове дослідження було замкнене на відповідній техніці, і щоб дослідження, техніка і практика були зв'язані між собою у складніші організми.

Можна по-різному поставитися до цих проблем і вимог. Можемо сказати: ” Треба продовжувати розвиток відокремлених наукових предметів! Це потрібно, важливо, корисно”. Сказати таким чином можна, але при цьому треба розуміти, що за цим настане. Якщо ви наберетеся сміливості й надалі рухати це в психології, то успіхів вам. Проте майте на увазі, що вас будуть боляче бити, і ви мусите бути готові до побоїв, тому що ваші устремління розійшлися з лінією розвитку суспільства. А перед ним сьогодні не стоїть завдання розвивати ізольовані наукові предмети. В нього зовсім інша мета – вирішити, як пов'язати дослідження, техніки і практики у єдині цілісні організми, забезпечивши взаємоузгоджений, скоординований розвиток усієї МД.

Зазначена тенденція відображується в наукознавстві і методології. З'являються принципи впровадження, комплексності, системності, що спрямовані на руйнацію науки як такої. Це треба глибоко розуміти та пам'ятати.

Відтак сам трафарет “науки”, який ми хочемо застосувати до теперішнього стану психології, є культурно відсталим і неприйнятним. Ми підходимо до її актуальних завдань із застарілих уявлень. А коли користуємося цим засобом, щоб розв’язати наші внутрішні психологічні проблеми, то випадаємо із загального контексту розвитку сучасної МД і культури. Ми розпочинаємо вирішувати завдання, які розв’язувалися у XVII ст.

Чи має це сенс? Саме це запитання варто поставити. Я не кажу, що зазначене не має сенсу, але сказане треба проблематизувати. Чи треба психології заново проходити колись уже пройдений шлях “до науки” за умов, коли всі інші йдуть “від науки” до комплексної організації, до практичної чи суто технічної орієнтації? Чи варто проходити витоптаний іншими шлях? Ось це і лише це я запитую.

І тепер я переходжу до другого, дуже непростого питання: від запитання про “трафарет” до запитання про саму “психологію”.

Коли сталася психологія?

Коллінгвуд стверджує, що термін і початки психології виникають у XVI ст. Але ще в *Арістотеля*, як відомо, є прекрасний твір “Про душу”, в якому розвинуто неімовірно багато у цьому відношенні. Чи можна вважати його психологічною працею? На жаль, у нас немає справжніх історичних досліджень, котрі б давали відповідь на це запитання.

Зрозуміло, що запитання про душу стояло в теології, мабуть, витоки психології, як і багато чого іншого, виникають саме в теології, а звідтіля згодом проникають у філософію, тобто починають розвиватися по-

філософськи. Знову ж таки прийнято вважати – я зараз це проблематизую – що в першій половині XIX ст. ми маємо ще філософську психологію (можна послатися на класичні праці *Гербарта*), а вже з другої половини XIX ст. починає розвиватися експериментальна психологія, коли *В. Вундт* створює в Лейпцігу перший Інститут експериментальної психології й розпочинає підготовку психологів-експериментаторів з відповідними орієнтацією і спрямуванням.

Отже, тільки з другої половини XIX ст. виникає наукова установка в психології і здійснюються спроби розвинути психологію як точну природничу науку. Як я прагнув показати, ці спроби мали місце тоді, коли сам трафарет “науки” себе вичерпав і наближувався момент, коли сама ідея наукової організації знань і мислення ставиться під сумнів.

Вийшло так, що установка на розвиток природничо-наукової психології почала реалізуватися тоді, коли сама ця парадигма вже луснула, і з різних боків стала підлягати сумніву. Як би там не було, важливо, що у психології із самого початку виник також й антинауковий напрям: я маю на увазі, так звану “розумінневу” психологію.

Знову висловлюю співчуття щодо відсутності у нас справжньої служби історії психології. Тому, що коли я починаю читати роботу *Л.Г. Іоніна* “Розуміннева соціологія” чи інші, офіційно видані та апробовані Інститутом філософії книжечки з історії соціології XIX і першої половини XX ст., то з певним здивуванням для себе, знову ж таки через свою малограмотність дізнаюся про досить цікаву річ: виявляється, що “розуміннева

психологія” боролася проти природничо-наукової, обстоюючи інтереси практики. У цьому розрізі “розуміннева психологія” зіставляється з марксизмом і вказується, що марксистська філософія і “розуміннева психологія”, а слідом за нею й інші “розумінневі” напрями, поставили питання про практику і протиставили науковому підходу точку зору практики.

Одним з руйнівників сцієнтистської ідеології був *К. Маркс*, і та революція, яку він здійснював, була спрямована проти методологічних та онтологічних засад науки. Оскільки для нас наука – це насамперед природнича наука, то зіставлення “розумінневої психології” і марксистської філософії зовсім не випадкове і неймовірно важливе. Я хочу його чітко виділити.

Отже, “розуміннева психологія” розгортає свою ідеологію і практику науки, орієнтуючись на обставини та умови практики людської МД. І розвиток “розумінневої психології”, як і розвиток “розумінневих” напрямів у соціології та інших дисциплінах, так само пов’язаний з опертям на досвід практики.

Водночас – це спроба протиставити науці, яка непрактична і відірвалась від практики, практичну точку опори. Проте самі ці дискусії – тільки один із моментів розгортання на наших очах історії, котра досі мало зрозуміла. Ми в ній навіть ще глибоко не розібралися. І тут ми підходимо до основного питання: для чого і заради чого ми займаємося психологічною роботою?

Зовсім недавно я познайомився з “Автобіографією” *Коллінгвуда* і в розділі “Фундамент майбутнього”

відшукав різку і неймовірно цікаву критику психології, яку зараз хочу відтворити. Але перед тим поставлю основне для мене запитання. Я стверджував, що психологія – не наука, а щось значно більше: це й певне бачення світу, й разом з тим весь світ, узятий в окремому розвороті, певному ракурсі.

Так ось тепер я повертаюся до історії психології другої половини ХІХ ст., коли розвиваються з часів Вундта експериментальна психологія і те, що за російською термінологією ми звикли називати психологізмом. Я хочу поставити питання: якою мірою і наскільки психологія і психологізм пов’язані, чи можна їх загалом розмежувати. Й далі хочу запитати: де ми маємо психологію, а де – психологізм? Це дуже непросте питання. А тепер процитую *Коллінгвуда*.

У розділі “Фундамент майбутнього” він розповідає про те, як брав участь у підготовці Версальського мирного договору, як був оголошений його безглуздістю і корисливістю людей, котрі творили долю Європи (ми знаємо, до чого це привело). І він формулює основне для себе послання: перша світова “війна була безпрецедентним тріумфом природознавства. *Бекон* обіцяв, що знання стане силою, і силою воно справді стало – силою руйнувати тіла і душі людей ефективніше, ніж це досягалось попередніми засобами. < ... > Проте в одному відношенні війна була й небаченим раніше позором для людського розуму. Чим би не вважали її, результатом злочинної змови зграї німецьких мілітаристів, як думали одні, чи ватаги англійських комерційних лобістів, як

думали інші, зрозуміло було одне: ніхто, крім самої нікчемної купки людей у войовничих таборах, не хотів її. Вона виникла тому, що ситуація вийшла із-під контролю”.

Далі *Коллінгвуд* продовжував цю думку: “Коли був підписаний мирний договір, ситуація стала ще більш некерованою; битва закінчилася лише тому, що одна із сторін була розгромлена, а не тому, що ситуація знову стала підконтрольною людині”.

І робить висновок: “Фактом залишається те, що могутнє зміцнення з 1600 року контролю людини над природою не продовжувалося відповідним посиленням її контролю над людськими справами. < ... > Був лише один спосіб запобігти цій небезпеці, і тільки він, якби все це сталося, міг виправити положення. Здатність європейця керувати силами природи є зримим наслідком проведення упродовж трьох століть наукових досліджень за тими напрямками, які були окреслені на початку XVII ст. Розширення наукового світогляду і прискорення наукового прогресу за часів *Галілея* привели нас від водяних і вітряних мильниць середніх віків до майже неймовірної сили і тонкості сучасної машини. Проте із собі подібними люди поводитися так само, як у середні віки з механізмами. Говоруни, переповнені добрих намірів, тлумачили про необхідність заміни людських сердець. Але біда, очевидно, приховувалась у голові. Вимагалася не милосердна добра воля і людська солідарність, а велике розуміння людських справ і більше знання того, як справлятися з ними.

У цьому місці моїх роздумів, я відчуваю, - продовжує *Коллінгвуд*, що природодослідник може взяти слово,

щоб відновити свій знівечений престиж. “Так, - зауважить він, - все, що Ви сказали, правильно. Ми справді, якщо хочемо спасти цивілізацію, повинні добре розібратися у людських справах. А це означає – добре зрозуміти людський розум та процеси, які в ньому відбуваються, знати їх різні форми у різних типів людських істот. Аналогічно всякому достеменному знанню, воно має бути саме науковим знанням. Одним словом, воно має бути психологією. Психологія – наука, яка незважаючи на свою молодість, виявила безпідставність претензій таких старих псевдонаук, як логіка, етика, політична історія тощо й водночас зуміла добути все цінне із їхньої спадщини. Вона і є те знання, котрого шукає світ”.

Подібна заява, - зауважує *Коллінгвуд* – ані на хвилинку не здалася б мені помилковою, і цим я зобов'язаний раннім зацікавленням теологією. Як і всі ті, хто вивчав її тоді, я прочитав “Багатоманіття релігійного досвіду” *Уільяма Джемса* і купу інших книг, де релігія розглядалася з психологічного погляду. Якщо книга *Джемса* і шокувала мене, то не тому, що в ній були описані якісь факти, про які я б волів не слухати, - вони загалом були забавні. І не тому, що я вважав роботу *Джемса* невмілою. На мій погляд, він виконав її дуже добре. Мій шок був викликаний тим, що вся книга являла собою взіреть шахрайства. Адже вона обіцяла пролити світло на певні питання і нічого не прояснила. І причина цього - застосований у ній метод. Предмет дослідження в книзі залишився нез'ясованим не через те, що вона була продуктом поганої психології, а якраз тому, що вона була

результатом хорошої психології. Тому у своїй роботі “Релігія і філософія” я нападав не лише на *Уільяма Джемса*, а й на будь-яке психологічне витлумачення релігії, відображене формулою: “Дух, котрий розглядається таким чином, перестає бути духом узагалі”.

Книга *Джемса* вивела мене на вірний шлях. Мені стало зрозуміло, що будь-які спроби звести етику до психології (а прагнення такі робилися часто), або ж зробити те ж саме з політикою, неминуче завершаться невдачею. Я добре знав, що благання: “не критикуйте цю науку, вона ще в пелюшках” – ґрунтується на брехні. Психологія дуже далека від того, щоб вважатися молодою наукою. Як термін “психологія”, так і вона сама існували з XVI ст. Вона не лише давно визнана наука, а й наука, яка протягом століть була респектабельною і навіть цілком поступливою. Вона була створена (і це слідує із її назви, як легко може помітити кожний, хто добре знає грецьку мову) для вивчення того, що не є ні розумом у традиційному розумінні слова (свідомість, здоровий глузд, воля), ні тілом, а “psyche”, або такими психологічними функціями, як відчуття і потяги. Вона крокувала, спираючись, з одного боку, на фізіологію, а з другого – науки про розум у повному розумінні цього слова – на логіку й етику, себто науки про розум і волю. Вона до певного часу не виявляла ні найменшого бажання зайняти сусідні території доти, доки на початку XIX ст. не перемогла догма, що розум і воля являють собою лише згустки почуттів і потягів. Якщо справа має такий вигляд, то тоді логіку й етику можна усунути, а їх функції передати психології. Оскільки

“духу” як такого не існує, а те, що ним називалось насправді є тільки “psyche”.

Ось що лежить в основі нинішньої претензії психології розв’язувати проблему тих наук, які колись іменувалися “логікою” та “етикою”, у підвалинах сучасної тенденції видати психологію за науку про дух. Люди, котрі виступають із такими домаганнями або ж погоджуються з ними, повинні знати, що з цього слідує. А з цього слідує систематичне усунення таких категорій мислення, які, утверджуючи об’єктивність розуму і волі, а не почуттів і потягів, утворюють особливий предмет логіки й етики: категорії істинного і хибного, знання і невігластва, науки і софістики, правильного і неправильного, доброго і злого, доцільного і недоцільного. Категорії цього виду – арматура будь-якої науки; ніхто не може їх усунути, залишаючись одночасно науковцем; тому психологія, розглядаючись як наука про дух, не є наукою. Вона те, чим була “френологія” на початку XIX ст., астрономія та алхімія у Середні віки і в XVI ст., - модне науково-потрібне шахрайство епохи” *.

Вдумуючись у цю критику, можна було б сказати, що *Коллінгвуд* припустився елементарної і дуже грубої помилки: він сплутав психологію із психологізмом і критикував суто психологізм. Все те, що він каже загалом не стосується психології.

Але тут можна поставити запитання: а в самій психології чи достатньо розрізняються психологія і психологізм? Чи не відбувається так, що ми постійно робимо підміну пер-

---

* *Коллінгвуд Р.Дж. Идея Истории. Автобиография. М.: Наука, 1980. – с. 337-376.*

шої другою? І якщо це ми робимо, то чи помиляємося при цьому, чи стоїмо на правильному шляху? Й загалом чи можна мислити психологію без психологізму? Вважати психологізм помилковим, а психологію – правильною? Так ми знову і знову повертаємося до питання про суть психологічної роботи.

Кілька днів тому в нас із присутнім тут професором *Томасом Поптевицем* відбулася дуже цікава розмова. Ми обговорювали лінію психологізму, розвитку психології, звертання американських психологів до робіт Виготського, функції, з якою вони вживають ці роботи. І Томас поставив найсуттєвіше запитання: "Може бути, що психологізм, - сказав він, - це помилка, але як тоді пояснити, що у нашій країні, й у вашій, так й у цілому світі зростають асигнування на психологію? Який соціокультурний запит забезпечується розвитком психології? Зараз я відтворюю ту відповідь, яку я спробував йому дати."

Я вже наголошував, що психологія сьогодні – це, на мій погляд, особливий світогляд, особливе бачення світу, тобто бачення всього у фокусі людини, де її нинішній розвиток відбиває особливу заклопотаність станом особи, фактично всього людства. *Коллінгвуд* також висловив це досить чітко. Хочу підкреслити, що на зламі ХІХ-ХХ ст. виникла і відбувається подальша руйнація тієї моделі людини, яка сформувалася в епоху раннього Відродження у середньоіталійських містах, а саме моделі "окремої людини", котра є індивідуальністю та особистістю.

На мій погляд, у теології і середньовічній філософії загалом, а ще раніше в греків, звичної нам людини

– як індивідуальності й особистості – зовсім не існувало. Так само як і наука, що витлумачується як особлива форма організації знання, у т.ч. й уявлення про людину, є історично спричинене та перехідне утворення. Щоб до початку ХV ст. сформувати цю модель людини, знадобилася велика робота і шаленне напруження.

В *Енгельса* є чудові слова: "Ця епоха вимагала титанів і вона народила їх". Причому – титанів у найрізноманітніших формах. Це й *Леонардо да Вінчі*, і конкістадори, які завоювали Америку, віддаючи все мечу і вогню. Це були люди, котрі розраховували не на Бога чи на дух, а тільки на свою вдачу, вони були шукачами пригод, і єдине, що в них було, це їхнє "Его". Формувалось уявлення про людину, котра одна може все. Ця модель розвивалася, її виношували, формували, але всередині ХХ ст. ми дійшли до ситуації, коли нараз з'ясувалося, що ця сама людина з індивідуальністю та особистістю немає нічого спільного. Вона "вихолощується" зі страшною силою, оскільки починає жити в "організації", є лише "гвинтиком" у ній.

А це означає, що представники однієї "організації" мають усі ходити в однакових костюмах, однаково змінювати сорочки, бути всі однотипними. Тому було поставлене запитання: "Чи можна зберегти людську особистість за умов, коли нема і не може бути індивідуальності?" Й загалом: "Що є нині людина? Якою вона може бути в подальшому і як буде жити?"

Це відбувається повсюдно. Звідси, власне, й виникає підвищений інтерес до людини та її психіки. Виникає дві соціальні потреби. З одного боку,

приспосувати, адаптувати особу до “організації”, з другого – дати їй таку техніку, щоб вона зуміла протистояти “організації”, могла вижити і не зламатися в ній, тобто зберегти хоча б шанс бути не матеріалістом та об’єктом діяльності, а її суб’єктом. Отож за цих умов треба дати кожній особі шанс на суб’єктивність – на те, щоб бути особистістю.

Саме ця соціокультурна проблематика, ця дивно напружена і важка для людини ситуація відчувається всіма й породжує надію на психологію. І в цьому розумінні, на мій погляд, психологія невід’ємна від психологізму. Психологія базується на розумінні фундаментальної значущості людини і її психіки. Психологія увесь час каже: не можна розглядати людину як “гвинтик” – це погано закінчиться.

Так ми підходимо до зовсім нової соціокультурної ситуації – і я вже починаю відповідати на запитання, навіщо потрібна психологія, себто для чого, на моє переконання, ми здійснюємо і повинні здійснювати психологічну роботу.

Я стверджував, що тут борються між собою дві лінії. Людину прагнуть пристосувати до “організації”, зробити її ефективним матеріалом, на якому паразитує остання. Чи треба це? Так. Інакше не буде нашої культури і такої цінності як сучасна “організація”. Але, з іншого боку, ми постійно спостерігаємо, як людина не витримує змагання з нею, постійно “ламається”. Вона “ламається” навіть за самих, здавалося б, простих умов.

Скажімо, особа отримала гарну освіту, стала спеціалістом і дискутує з іншими фахівцями, у неї широкі крила, вона готова підлетіти, але в

процесі співчутливої розмови з’ясується, що її світ розлетівся. Це ситуація, в якій людина має шукати собі місце. Вона може посісти місце учня чи розумника, проте для цього треба певна техніка – техніка керівництва собою. Якщо вона не встигає вчасно перетворити себе, то руйнується на ваших очах: її емоції мають хворобливий вигляд, світ зникає і ви не знаєте, що вона буде робити в найближчі дві години. І все це може закінчитися катастрофою.

Це відбувається постійно: зі студентами МФТІ, котрі не витримують темп навчання, з молодими спеціалістами, які не розуміють, чому і як їх навчали, що і як їм робити, а відтак відчувають свою неадекватність. Це має місце тоді, коли танк на навчаннях наїжджає на надобні, або ж опиняється під водою, й танкісту треба щось робити, але одне, що він може – кричати “Караул! Мамо!” Він не готовий до ситуації, він не може працювати. Й таких, найрізноманітніших, ситуацій у нас багато. Виникає найскладніша проблематика людини в сучасній діяльності, причому в двох, зазначених мною аспектах: пристосування людини і збереження за нею суб’єктивної функції. Тоді виникає запитання: чи готове співтовариство психологів відповідати цій новій ситуації?

Я прагну охарактеризувати соціокультурну ситуацію, яка, на мій погляд, стимулює віру у психологію, створює простір для психологічної роботи. Зверніть увагу: ці вимоги зорієнтовані не на науку, не на ту традиційну психологію, котра розвивалася за взірцем галілеєвої науки. Виявляється, що така наукова психологія в нових ситуаціях просто не

має умов для свого існування – тих самих умов, котрі я перерахував. Наприклад: ми повинні мати справу з об'єктами, що завжди екземпліфіковані. Тут виникає ситуація переносу історичного досвіду, котру обговорював *Коллінгвуд*: ми маємо здобути досвід з однієї ситуації, щоб працювати з іншою.

Інакше кажучи, ми маємо справу з предметом, який кожного разу літає по-різному. Тут стільки замкнених системних зв'язків, що ви ніколи не знаєте того мінімуму, котрий треба врахувати, щоб зрозуміти це явище. Більше того, ви ніколи не знаєте, що саме відображується у цій психіці: система культурних норм, вплив інших людей у ситуації чи патологічний стан людини, обумовлений її передісторією, тобто сам цей уявний предмет “душа” зав'язаний на найскладнішу мережу міждисциплінарних зв'язків.

Уся сукупність соціокультурних умов робить зовсім неможливим подальший розвиток психології як природничонаукової дисципліни, або науки у вузькому розумінні цього слова. Оскільки тут будь-яке дослідження має бути чітко замкнене на практиці з її численними цілями і, відповідно, на техніці.

Отже, суспільство чекає від психології знання значно складнішого за своєю формальною структурою, ніж усі взірці наукового природничого знання коли-небудь продемонстровані в математиці чи фізиці. Все те, що нам треба, щоб працювати з людиною і забезпечити її необхідною технікою – неважливо, антропо- чи психотехнікою, технікою комунікації чи мислення, - все це набагато складніше, аніж те, що роблять природничі

науки; більше того, сама структура організації знань, мислення, що відповідає природничій науці, не може дати нам таких розв'язків.

Якщо ми визначили суть психологічної роботи, а я досі говорив тільки про це, то виникає таке запитання: чи можемо ми тут працювати з традиційним предметом дослідження і, як раніше, зосереджувати нашу увагу на “психіці” як предметі? Більше того, як ми повинні уявляти майбутній розвиток психології, особливо за умов, коли паралельно розвивається антропологія, етнологія разом з етнографією, культурологія, соціологія і т. ін.

Дещо раніше я сказав, що надії на психологію, на мій погляд, пояснюються і зумовлюються тим, що вона є “власник” людини, самого інтимного в ній. Але як тоді бути з антропологією? Хіба вона не фіксує все те ж загальнолюдське? Чому ж тоді все таки психологія, а не антропологія?

Я відповім на це запитання так: тому що те, що ми сьогодні називаємо психологією, - не наука, набагато-набагато більше: це – вселенська сфера діяльності. Як вона буде розвиватися, залежить багато в чому від її відношень з іншими сферами, або навіть пронизливіше: це залежить від ініціативності! Від того, які темпи розвитку набере кожне співтовариство.

Адже системно-діяльнісний підхід, ідея “сфери” принципово відкидають уявлення, що у світі вже лежать розмічені предмети тих чи інших наук, скажімо: ось – соціологія, ось – антропологія, і ми тільки розвиваємо наші методи, повільно рухаючись за цими раніше визначеними

стежинами. Я стверджую, що в живій людській соціальній діяльності немає таких орієнтирів, нема готових галузей для психології, антропології, культурології. Територія має бути зайнята за рахунок швидких кидків. І що буде зайняте, те й буде нам належати. Це і є діяльнісний підхід.

Якщо ж психологи будуть зволікати, їх однозначно витіснять у якісь периферійні, маргінальні сфери, де вони й повинні будуть чимось займатися, причому за умов взаємодії з іншими співтовариствами науковців. І кожного разу, коли вони прагнуть надати своїй діяльності осмисленості, то їм будуть казати: "Ви куди? Тут уже все зайняте, ми вже все зробили". Й може бути так, що насправді все давно буде зроблене.

Тому багато залежить від того, як цей процес розвиватиметься. Нема такої речі, як предмет, під який треба підбирати методи. Вочевидь є щось зовсім інше.

Я переходжу до своєї другої основної тези. Суть її полягає в тому, що ідея "сфери психології" як складної форми МД передбачає принципово інший підхід, ніж це мало місце під час аналізу предмета науки. За цього підходу треба йти від усталених набутків співтовариства, відштовхуватися від розвинених у ньому форм діяльності, типів МД і ставити питання, як краще й ефективніше організувати розвиток цього співтовариства.

Це нагадує організмичний підхід. Тобто ми повинні взяти співтовариство психологів як організм з усім тим багатоманіттям форм, котрі вони вже виробили. Узяти з урахуванням тих сфер практики, які вони вже захопили, і можливих сфер практики

у "зоні найближчого розвитку". Ми повинні врахувати розвиток можливих технік – антропо-, психо-, мисленнєвих і комунікативних. Узяти також всю наявну множинність наукових предметів – 40, 50, або ще більше – й обговорювати тепер питання про розвиток сфери як організму, дивитися, як це буде найкраще розвиватися в усьому спектрі чинників, котрі визначають цю сферу, тобто й на рівні розвитку знань, і на рівні розвитку чистого мислення, і на рівні розвитку МД, і на рівні інструментарію? Й усе це має бути ще узгоджене між собою.

Тут я повинен розпочати обговорення питання про методологічну організацію сфери. Власне, ідея методологічної організації й обґрунтовується як засіб, або як така форма організації, котра повинна найкращим чином забезпечити – соціально і культурно значимий – розвиток усієї сфери й усього співтовариства. Те, що я назвав на початку "сміливою гіпотезою", здавалося б, і є пропозиція такої організації, яку я маю внести.

Отже, я сформулював основну ідею. Тепер питання полягає в тому, як організувати розвиток сфери психології?

Тут я і повинен був би обговорювати ідею методологічної організації. Але мені це дуже важко робити зараз, тому що це вимагає багато часу. Тому я спробую застосувати один прийом: розказати про це, як про те, що було реально, але було немов у "колбі" (тобто "локально") з тим, щоб показати, як це може бути (бодай у "колбі"), а всі питання, пов'язані з тим, як це можна перенести на всю сферу, залишу до наступного обговорення.

Але що в даному разі означає в “колбі”? Коли в 1958 році тут, у цьому інституті під керівництвом *П.А. Шеварева* почала працювати Комісія із психології, логіки і мислення, то присутні психологи, логіки, методологи, лінгвісти, соціологи постали, власне кажучи, перед проблемами, котрі ми зараз обговорюємо у зв'язку зі сферою. В Комісії зібралися представники різних наукових дисциплін, а займатися, як їм здавалося, вони хотіли одним – мисленням і діяльністю.

Тому вони повинні були поєднати свої зусилля, знайти спільну мову, співорганізуватися. Причому всі працювали як техніки: скажімо, *В.В. Давидов* виконував функції антропотехніка, іншим доводилося організовувати комунікацію і мислення, третім – певні сфери дизайну, педагогіки в цілому і т. ін. І вони розпочали реально виробляти форму методологічної організації – не досліджувати її, а реально творити у цій “колбі” свого семінару.

Принципово тут – фундаментальне розрізнення мислення і мислєдїяльності.

< ... > Причому всі учасники семінару перебували не лише у площині свого чистого мислення, у своїй предметній дійсності, але й вимушені були взаємодіяти один з одним. Вони були включені у живу комунікацію і МД, яка розгорталася не в “дійсності” чистого мислення, а в “реальності” їхнього мислєдїяства та комунікації на семінарі.

Що мені важливо підкреслити? Що закони МД принципово відмінні від законів мислення. Що за умов діалога (давайте згадаємо доповіді *В.С. Біблера* і дискусію з приводу “суперечливості” діалогу, алогічності і т. ін.

– все це безпосередньо “кладеться” сюди), що в ситуації дискусії на семінарі для кожного з учасників може бути лише два виходи. Або, з'ясувавши відмінність своїх реальностей, розплюватися й розійтися, або ж вважати цінністю колективну роботу, колективну МД, і тоді шукати якісь принципово інші засоби співорганізації, якісно відмінні від тієї чи тієї предметної дійсності.

Зараз, після перекладу книжки *Т. Куна*, ми з вами добре розуміємо цю ситуацію, у нас і слова є для її описання. Ми кажемо: зібралися носії різних парадигм, або систем засобів. За таких умов “нормальної науки” бути вже не може, ми попали, за *Т. Куном*, у “революційну ситуацію”. Але робота *Т. Куна* була написана в 62-му році, а ми займаємося цим з 54-го, Комісія з психології, логіки і мислення працювала із 58-го.

Тоді ми ще не дуже добре розуміли, що є носіями різних парадигм, лише іскри викресували на своїх засіданнях, вважали свою роботу великою цінністю і повинні були шукати інші – нові – форми організації МД, відмінні від законів логіки та онтології.

При цьому – і тепер я роблю наступний важливий крок – кожний здійснював рефлексію і прагнув те, що говорили інші, переводити у свою дійсність. Відбувалося розпредметнення і перепредметнення змісту, втягнення його в інші предмети. У результаті самі предмети в їх “чистоті” руйнувалися, тому що коли логічний зміст вносився у психологічне уявлення, це не завжди йшло на користь справі. Адже треба було відшукувати таке уявлення, де б вони поєднувалися природно й ефективно.

Коли ми почали поєднувати соціо-

логічні і мовознавчі уявлення з психологічними, соціологічні – з логічними, то це дуже часто приводило не до створення нових уявлень, а до їх руйнації і продукування безглузвих синкретів. Більше того, ми поступово почали з'ясовувати, що рефлексія наявного в МД і перенесення на відповідне табло (*свідомості – гол. ред.*) свідомості здебільшого внутрішньо суперечливі і завжди ставлять нас у ситуацію невідповідності наших уявлень тому, що відбувається насправді.

Тепер я роблю найважливіший крок. Нам важливо було зберегти такий семінар з колективною МД як місце для “говоріння”, а відтак налагодження спільної роботи і спільного руху вперед. Треба було зробити так, щоб розбіжності в думках, котрі виникають безпосередньо у системі МД, працювали на розвиток відповідних предметних уявлень – логічних, психологічних, соціальних тощо.

Зверніть увагу, що тут найважливіше. Конфлікт розгортається між нами в комунікації, у взаємодії одного з одним, у реальній МД і в безпосередніх зіткненнях. Він не був ні логічним, ні психологічним, ні лінгвістичним. Не було там “бірок і міток”, що позначали, який маємо конфлікт. Це було просте розходження в думках, тобто саме реальне життя, яке поза будь-яких “предметів”. Ось що мені дуже важливо підкреслити.

Не знаю, чи зрозуміла ця теза і чи достатньо вона очевидна. Реальна МД – неважливо, на семінарі чи в школі, коли ведеться дослідна робота – не розрізнена на психологічну, логічну, мовознавчу роботу, вона є просто єдина МД.

І для того, щоб її співорганізувати, потрібні зовсім інші знакові засоби,

особливі поняття, ніж будь-які найрізноманітніші предметні визначення, чи то логічні, соціологічні чи якісь інші. Жодна із цих дисциплін у сутності не відображує того, що відбувається реально в ситуації МД. Оскільки ці науки так і утворювалися – не щоб відображати, а щоб мати ідеальний об'єкт, який би “жив” за законами логосу, який можна було б розписувати у формулах на дошці. У цьому й наполягала ідея чистого мислення, мислення загалом.

Ми постійно прагнули переводити те, що відбувалося в ситуації МД, на наші дошки. Але це лише увесь час породжувало все нові і нові суперечності, тому що реальна мислєдія принципово не підлягає переводу в задані предметні уявлення.

Звідси стає зрозумілою значущість багатоаспектної точки зору, яка є суто фіксацією розриву між МД і мисленням, тобто між тим, що розгортається тут, реально, і тим, що подано на дошках. Ми кажемо: в одного – одна дошка, в другого – друга, один бачить в одній проекції, другий – в іншій, а що ж є тут, реально? Отож, кожний бачить відповідно до свого предмету. Тоді знову виникає запитання: що саме має місце за реальної МД?

За цих обставин і з'являється феноменологічний аналіз, а звідси – важливе значення феноменології, “розумінневої психології”, “розумінневої соціології” й усіх інших “розумінневих” дисциплін. Тому що, поперше, треба розуміти виголошені тексти, а це не є мислення, а, подруге, треба мати особливі засоби для організації багатьох різних дійсностей разом із рефлексивним віднесенням цього до реальної МД та з оберненим

відображенням із реальної МД на ці дошки, причому кожного разу неадекватно.

Але (це ще одна деталь) щоб відтепер усі учасники могли здійснювати свою предметну роботу відповідно до інтересів цілого, їм потрібні інші, непередметні засоби, що об'єктивують це ціле. І вони стали вироблятися у вигляді засобів теорії діяльності, потім теорії МД. Це були схеми, в яких фіксувалися позиції людей, їхні дії та уявлення.

Пам'ятаєте, для чого це треба було зробити. Я повертаюся до питання про "істинність". У традиційному розумінні вона існує тільки на цих дошках, тільки в цих предметах; це завжди істинність форми знання у відношенні до ідеального об'єкта. Поняття "істини" – кажу як логік – ніколи інакше не вживалося. Нам же знадобилося принципово інше. Нам треба було мати відповідним чином втілювані схеми – проектні схеми, що могли здійснюватися в "опущені" на людей і т. ін.

Через обмеження часу я висловлюю основну тезу. Все, що відбувалося на наших семінарах як у "колбі", потребувало розвитку принципово нових засобів описання і фіксації. Засобів, які можна зіставити з феноменологічними, котрі можна розглядати як оргдіяльнісні засоби, себто як такі, що принципово непередметні, фіксують феноменальні факти існування тих чи інших опозиціонерів, їхнє ставлення один до одного в "організації", окреслюють те, що вони кажуть, бачать, а також їхні судження, думки, знання.

Зверніть увагу, якщо я маю певне уявлення і ставлю питання про його істинність, то відношу його до ідеаль-

ного об'єкта і запитую, чи відповідає воно об'єкту. А організатору і керівникові розвитку МД цього робити не треба, оскільки він фіксує тільки те, що, скажімо, в того чи того логіка є ось таке уявлення. Організатор висловлюється про "логіку": "у нього є думка, що ...", або: "він має ось таке знання". Ну, має, розумієте? Це – феноменальний факт. У дискусії мені безглуздо запитувати, істинне у вас знання чи неістинне, мені важливо інше – цікаве воно для вас чи ні. Й найголовніше, що мені безглуздо ставити питання про істинність вашого знання, оскільки в мене немає критерія оцінки. Як я можу дізнатися, чи правдиві ваші – чужі, супротивні мені – знання?! Якщо я скажу, що вони не дійсні на підставі того, що в мене вони не такі, то діалог і комунікація закінчуються.

Тому, щоб розуміти і працювати, мені треба не про істину запитувати, а точно фіксувати, яке у вас знання, і точно, без спотворень зрозуміти, що ви кажете, і працювати з цим, як із певною цінністю.

Отже, я роблю основний висновок. Відмова від розгляду психології як предмета і як науки, відмова від судження, що хтось "відображує" неправильно, оскільки хтось інший має інші уявлення, або хтось третій думає, що він Господь Бог, а тому бачить і знає істину; відказ від такого підходу передбачає чітку інвентаризацію всього того, що вже розвинено у психології, а потім таку співорганізацію колективної МД, тобто колективної комунікації та кооперації різних напрямів і шкіл усередині сфери психології, різних технік і практик у межах відмінних наукових предметів, яка б забезпечувала макси-

мальний розвиток цієї сфери.

Але тепер ви запитаєте мене, як тоді бути з “об’єктом”? Я відповім: у сфері психології нема того “об’єкту”, з яким завжди мала справу наука. Коли *В.В. Рубцов* проводить свої дослідження в школі, то у нього немає того зовнішнього об’єкту, який кимось створений і який *Рубцов* лише описує. Тому що *В.В. Рубцов* сам створює об’єкт своєї діяльності.

Дивіться, як все цікаво виходить. Суть справи полягає тоді в такому розвитку сфери психології, щоб вона своєю діяльністю охоплювала все новий і новий матеріал, створювала увесь час нові форми людської комунікації і взаємодіяльності та описувала те, що створює.

Здійснюється повна відмова від описання зовнішнього об’єкту. На передній план виходить рефлексія, а смисл ідеї полягає в тому, щоб діяльно творити новий мислєдіяльнісний світ і вчасно його фіксувати, - і це для того, щоб знову творити і знову

відображувати, і щоб знову більш точно творити. Тому фактично відбувається не вивчення зовнішнього об’єкта, а неперервний аналіз й усвідомлення досвіду своєї роботи.

Й саме так робила і педагогіка, і вміщена у її контекст психологія, і патопсихологія, і все інше, що належить світу психології. І не тільки: так робили всі гуманітарні науки, пов’язані з розвитком світу МД, тому що це – природний механізм формування досвіду, добування знань і переводу їх у нову МД.

Але для цього треба відмовитися від сцієнтистських догм...

Надійшла до редакції 4.10.2000 р.

Друкується з незначними скороченнями
за текстом аналогічної статті
у ж. “Вопросы методологии”. — 1997. —
№ 1-2. — С. 108—124.

Переклад з російської
професора Анатолія Фурмана